

A mikotoxinokról általában

Rég elmúlt 40 éve annak, hogy a modern mikotoxikológia idősze az aflatoxinok felfedezésével elindult. Azóta számos gomba által termelt toxint, vagy mikotoxint fedeztek fel, olyanokat is amelyekről csak idővel bizonyosodott be hogy mérgező, míg mások egyelőre a laboratóriumok kutatási világába maradtak. Az élelmiszerbiztonsági kérdések megoldásában fontos tevékenységnek minősül a mikotoxinok tanulmányozása, beleértve a kimutatási eljárások tökéletesítését, bioszintézisüknek, toxikológiájuknak, járványtanuknak megismerése, valamint a védekezési eljárások fejlesztése.

A mikotoxinok teljes számát nem ismerjük, számuk több ezerre tehető. Azoknak a mikotoxinoknak a száma, amelyek betegséget okoznak kevesebb, ennek ellenére eltérő hatásuk miatt ezt a számot is nehéz felbecsülni. A mikotoxinok nemcsak az emberi és állati szervezetre jelentenek veszélyt, hanem a növényi szervezetenél is jelentős gazdasági kárt okoznak. A növényi kártételek jelentős gondot okoznak a gabonafélék, illetve az élelmiszerek és takarmányok kereskedésében.

Fontosabb mikotoxin csoportok

A legjelentősebb mikotoxinok az aflatoxinok, trichotecének, fumonizinek, zearalenonok, az ochratoxin A és ergot-alkaloidák.

- az aflatoxinokat elsősorban az *Aspergillus flavus* és az *A. parasiticus* gomba okozza, amelyek hatása krónikus gyulladások kialakulásától, illetve a daganatképződéstől egészen a halál beálltáig terjed,

- a trichotecének a mikotoxinok széles családját alkotja, amelyet több gomba is termel, mint a *Fusarium* vagy a *Stachybotritis* fajok. A legnagyobb valószínűséggel előforduló trichotecén a deoxinivalenol (vomitoxin vagy DON), amely elsősorban búzánál, árpánál és kukoricánál található meg. Egy másik Európában gyakran előforduló trichotecén a T-2 toxin.

- a fumonizin toxint elsősorban a kukoricánál található meg és a *Fusarium verticillioides* gomba termeli. Ez a toxin jelentős betegséget tud okozni lovaknál és sertéseknél. Egereknél és patkányoknál rákképző hatásukat is kimutatták.

- a zearalenon toxint elsősorban a *Fusarium graminearum* gomba termeli, sertéseknél méhszáj gyulladást okoz és ösztrogén hatással van. A zearalenon a trichotecénnel együtt is előfordulhat a búzánál, árpánál, zabnál, kukoricánál.

- az ochratoxint elsősorban a *Penicillium verrucosum* okozza és jelentős állati betegségeket tud okoznia a sertéseknél, elsősorban vesebántalmakat.

- az ergot alkaloidákat a *Claviceps* gombafaj (növényi patogén) okozza, amikor a szövetelváltozás folytán áttelelő szklerociumok képződnek. Az ergotokózis már a középkorban is ismert betegség volt.

A mikotoxinok kisebb csoportjába tartoznak azok a toxinok, amelyek eseti alapon fordulnak elő, és általában társulnak az emberi és állati mikotoxinokhoz, vagy gyakran fordulnak elő, de nem társulnak emberi és állati betegségekhez.

A mikotoxinok képződése

A mikotoxinok a legtöbb esetben szántóföldön képződnek, de képződésük előfordulhat a betakarításkor, szállításkor és a tárolási műveletek során is. A mikotoxin képződés egyik

feltétele a vízhez való hozzáférés, továbbá a megfelelő hőmérséklet. Amikor a gomba megfertőzi a növényt, a levegő páratartalma és a hőmérséklete jelentősen befolyásolja a növény növekedését és egészségét, valamint a mikotoxint termelő gombák versengését. A tárolás során az olyan tényezők, mint az állomány vízáktívása, szellőztetettsége, hőmérséklete, a mikroorganizmusok versengése, a mechanikai sérülések, a rágcsálók, rovarok okozta károk és nem utolsósorban a gombaszennyeződés koncentrációja jelentős szerepet töltenek be a mikotoxinok felhalmozódásában.

Mikotoxint termelő gombákkal szembeni védekezés

A mikotoxinokat széles palettájú gombák okozzák, amelyek általában nem agresszív patogének. Olyan táptalajokon vagy anyagokon képeznek telepeket, amelyek megfelelő nedvességgel vagy tápanyaggal rendelkeznek. A szennyeződések kialakulásának szempontjából, három törzset kell megemlíteni, az *Aspergillus*, *Penicillium* és *Fusarium* törzseket. Kisebb jelentőségű törzs a *Claviceps* és a *Stachybotrytis*.

- az *Aspergillus* törzsen belül a legjelentősebb mikotoxin osztály az aflatoxin. Az *Aspergillus* faj kukoricánál, a gyapotnál, a földimogyorónál valamint más növényfajoknál fordul elő. Az *Aspergillus flavus* okozza a kukorica csőrothadását, amikor a konídium a talajból a kukorica növény bibéjére kerül és a megfelelő környezeti hatások alatt megfertőzi azt. Az aflatoxintermelődés egészen addig fennállhat, amíg a magvak nedvességtartalma 15%-ra csökken. Nem egyértelmű, hogy minden növény esetében, a magas hőmérséklet közrejátszik-e az aflatoxin szennyeződés kialakulásában. Számos védekezési, megelőzési stratégiát dolgoztak ki az aflatoxin szennyeződésre, mint a betakarítás előtti stressz állapotok kezelése, rezisztencia nemesítési programok és a potenciális biológiai védekezési eszközök alkalmazása.

- a *Fusarium* törzs keretében számos mikotoxint termelő faj létezik, ezek között több növényi patogén is létezik, amelyek a gabonafélék hervadását, varasodását, fuzáriumos rothadását okozzák. A kukoricacső fuzáriumos rothadását a *Fusarium graminearum*, *F. verticillioides*, *F. proliferatum*, *F. subglutinans* okozhatja. Ezen utóbbi fumonizin szennyezést is okoz. A *F. graminearum* a búza, árpa zab jelentős patogénje és a DON fontos képző tényezője. A gomba zearalenon képződést is előidézhethet. A gomba a növényi maradványokon telel át, amely a következő évben szolgál fertőzési forrásként. Ebből következik, hogy a védekezési és a megelőzési gyakorlatban a növényi maradványokat mélyen alá kell szántani, száraz időszakban öntözést kell alkalmazni, valamint a patogénre és a rovar kártételekre rezisztens fajtákat kell termesztetni.

-a *Penicillium* fajok általában a tároláskor fordulnak elő, az általuk termelt mikotoxin az ochratoxin, amely a tároláson kívül a szárítási műveletek során képződik.

-a *Claviceps* fajok általában paraziták, mivel növényi szövetelváltozásokat okoznak, a kalászban a szem helyén szklerociumokat képeznek. Az ergotoxin mérgezés egyike a legrégebben ismert mérgezéseknek. A nem megfelelően tisztított, rostált gabonából a szklerociumok belekerülhetnek a feldolgozásra kerülő anyagokba. Ugyancsak toxikus alkaloidákat termelnek az *Epichloe* és a *Neotiphodium* fajok, amelyek fűféléken fordulnak elő, elsősorban a perjéknél, például az angol perjénél és a csenkeszféléknél. Az ergotoxin fertőzés megelőzését megfelelő legeltetési gyakorlattal lehet megelőzni.

-a *Stachybotrytis* egy szaprofita gomba, melyet számos anyagon meg lehet találni, trichotecént termel, amelynek a hatása hasonlít a *Fusarium* gomba okozta hatáshoz. Emberi megbetegedést képes okozni. Az élelmiszerekben és takarmányokban előforduló mikotoxinok fertőzőtségének csökkentésére a megfelelő módon kell a betakarítás időzíteni. A betakarítás utáni műveletek, mint a rostálás, szárítás, hőmérsékletellenőrzés, páratartalom szabályozás

valamint a gombaölő szereknek a használata csökkenthetik vagy felszámolhatják a fertőzési góccokat.

Továbbra is szükség van a kutatásfejlesztésekre, hogy jobban megismerjük a mikotoxint termelő gombák genetikáját, a bioszintézisi folyamatokat, hogy hatékonyabb védekezési módszereket tudjunk alkalmazni. Igazából a gombák miért képeznek mikotoxinokat, azt nem tudjuk. A mikotoxinok az állati és növényi szervezetekben potenciális virulencia tényezők.

Az élelmiszerekben és takarmányokban előforduló mikotoxinok tanulmányozása eltérő, inkább ismerjük a takarmányokhoz kapcsolódó mikotoxinokat és kevésbé az élelmiszerekhez kapcsolódókat:

- legutóbb jelentősen előtérbe kerültek egyes Fusarium toxinok és az ochratoxin A. A megengedett mikotoxin szinteket számos országban meghatározták a feldolgozott és a nem feldolgozott élelmiszerekre, valamint egyes állati termékekre, húsrá, tojásra és tejtermékekre. Az ochratoxin A sertés és baromfihúsból is kimutatták.

- a feldolgozott élelmiszerekben előforduló mikotoxinokról és az aflatoxinokról kevés információ áll rendelkezésünkre. Ha a takarmányozást fertőzött takarmánnyal végzik, az aflatoxin előfordulhat a tejben és a tejtermékekben is. Az aflatoxin a legtöbb állati szervezetben és az élelmezésre szánt húspan gyorsan lebomlik, ezért nem fordul elő az emberi egészségre nem káros mértékben.

- a deoxinivalenolt (DON) szennyezést a búzából készült lisztben, kenyérben, bébi tápszerekben mutattak ki. Habár az egyes gabonanyersanyagokat száraz vagy vizes feldolgozásra kerülnek, mikotoxinok különböző koncentrációkban fordulhatnak elő. Az erjesztéssel készülő élelmiszerekben is megtalálható.

- a sörgyártásban ochratoxint, fumonizint, aflatoxint, zearalenont, deoxinivalenolt is kimutattak. A borban ochratoxin A-t mutattak ki. A kimutatási értékek eltérőek annak függvényében, hogy a termékek milyen mértékben kerültek pergelésre, sütésre, főzésre, konzerválásra.

Az emberi és állati szervezetre veszélyes mikotoxinok

Mikotoxin	Szennyezett árucikk	Mikotoxin hatás	
		Érintett fajok	Patológiai hatás
Aflatoxin (B1,B,2, G,1, G2, M1, M2)	kukorica, búza, rizs, gyapotmag, füge földimogyoró, dió, tej, tojás, sajt,	madarak: kacsza, pulyka, csirke, fácán, fűj emlősök: fiatal sertések, vemhes koca, kutya, borjú, szarvasmarha, juh, macska, majom, ember, hal, laboratóriumi állatok	máj toxicitás, epevezeték hiperplázia, vese és bélvérzés, (karcinogén hatás)
Citrinin	gabonafélék	sertés, laboratóriumi állatok, kutya	nefrotoxicitás
Ciklopiazoni sav	kukorica, földimogyoró, sajt, köles kása	tyúk, pulyka, sertés, patkány, ember	izom nekrozis, bélvérzés és ödéma,
Ochratoxin A	Gabona magvak, száraz bab, penészes földimogyoró, sajt, kávé, szőlő, szárított gyümölcs, bór, mazsola	sertés, kacsza, tyúk, patkány, ember	nefrotoxicitás, sertés nefropátia, enyhe vesekárosodás, enteritis, teratogén és karcinogén hatás
Patulin	penészes takarmány, alma, alma sűrítmény, (ivólé), búzaszalma maradvány	madarak: tyúk, tyúk embrió, fűj emlősök: nyúl, patkány, szarvasmarha, egér macska, ember	tüdő és agy ödéma, vérzés, máj- epe- vesekárosodás, ideg paralízis, rángógörcs,
Penicillin sav	tárolt kukorica, gabona magvak, száraz bab, penészes dohány	patkány, macska, tyúk embrió, fűj, tengeri rák	máj és vesekárosodás, kítágult véredények, karcinogén hatás
Penitrem	penészes krémsajtok, hamburger, sör	egér, ember, kutya	mozgáskoordináció képtelenség, vérhas
Sterigmatocistin	zöld kávé, penészes búza, magvak, kemény sajt, borsó, gyapotmag	egér, patkány	karcinogén hatás
Trichotecének (T- 2, nivalenol, DON, HT- 2, fusarenon X stb)	kukorica, búza, kereskedelmi szarvasmarha táp, keverék takarmány, zab, árpa,	sertés, szarvasmarha, tyúk, pulyka, ló, kutya, egér, macska, ember	emésztési rendellenességek, belső vérzés ödéma,
Zearalenone	kukorica, penészes széna, kereskedelmi pellet táp	sertés, tejelő szarvasmarha, tyúk, pulyka, juh, patkány, egér	ösztrogén hatások, heresorvadás, vetelés, petefészkek sorvadás, tejmirigyek növekedése,

SOLTUB Bt.
Budapest, 2006
soltub@soltub.hu